

nog nader onderzocht worden. Daarom eindigt hij met een hoofdstuk voor “wie meer wil weten”, een uitgebreide inleiding in de bronnen en literatuur (580-592).

Jan Sloot

Tilburg

Genoemde literatuur:

M.A. Baan ofm (1965), *De Nederlandse Minderbroedersprovincie sinds 1853. Sociologische verkenning van een religieuze groepering in verandering*, Assen: Van Gorcum etc.

Praag, Herman van (2008), *God en Psyche. De redelijkheid van het geloven. Visies van een jood*, Amsterdam: Boom, 413 blz.. ISBN 978908506391932, € 32,50.

Aan dit boek ligt één centrale gedachte ten grondslag: ‘dat religieus geloof een normaal bestanddeel is van het menselijk belevingsrepertoire, een waardevolle zingever van het leven en als zodanig een kostbaar goed.’ (16) En elders drukt de auteur ditzelfde zó uit: ‘Muziek doet mij niets’ of ‘schilderijen spreken mij niet aan’ of ‘de natuur roept niets bij mij op’, zullen vrij algemeen de reactie oproepen: ‘wat jammer, je mist iets’. Voor religieuze ongevoeligheid geldt in feite hetzelfde. Het is een tekort, omdat men zichzelf tekortdoet (39). Positief geformuleerd: ‘Cognitieve ontvankelijkheid voor religieuze overwegingen en emotionele ontvankelijkheid voor religieuze ervaringen zijn normale bestanddelen van de psychische uitrusting van de mens.’ (58) Hiermee is duidelijk dat de sfeer van dit boek afwijkt van wat vaak op radio of tv te horen is uit de mond van opinieleiders. En omdat de auteur een gerenommeerd psychiater en onderzoeker is, is dat opmerkelijk. Dat de auteur een ervaren onderzoeker is, merkt men aan de nauwkeurige stijl van het boek.

Citaten te over die duidelijk maken dat dit boek tegen heersende trends ingaat. Ik noem er een aantal. ‘De hersenen zijn het instrument dat (religieuze) behoeftebevrediging mogelijk maakt. Zij zijn niet de oorsprong van die behoeften.’ (100) ‘Niet alleen de natuurwetenschappen leiden tot kennis. Subjectiviteit en kennis zijn geen tegendelen.’ (97) In *Excursie III Descartes’ gelijk Over de relatieve autonomie van de ziel* lezen we: ‘De psyche mag geen ondergeschoven kind van het brein worden.’ (112) ‘Bewustzijn, vrije wil; vermogen tot introspectie, tot zelfkennis; vermogen om de eigen geestestoestand te beoordelen; zich in te leven in de geestestoestand van een ander; (...). Ik voorzie niet dat breinonderzoek ze zal kunnen ontraadselen.’ (112) ‘Het heeft er alle schijn van, (...) dat Descartes het in wezen wel degelijk bij het rechte eind heeft gehad.’ (115) Dawkins noemt iemand die de ‘waartoe-vraag’ stelt een wetenschappelijke analfabeet, van Praags antwoord daarop luidt: iemand die om de ‘waartoe-vraag’ heen loopt en religie als een achterhaalde zaak beschouwt is een intellectuele analfabeet (117-118).

Bovenstaande citaten komen allemaal uit het eerste deel van het boek *Divergenties*. Het tweede deel *Exegese* bespreekt bijbelse figuren: de tragische Saul, koning tegen wil en dank, lijdend aan depressieve buien, achterdochtig en gedoemd ten onder te gaan, nadat hij tot wanhoop is vervallen. Job, die de illusie moest opgeven dat lijden gekoppeld is aan zonde en voorspoed aan integriteit. Ook Flavius Josephus wordt behandeld, de joodse historicus die overliep naar de Romeinen en die velen beschouwen als een narcistische opportunist. Van Praag oordeelt genuanceerd over hem. Tevens geeft de auteur in dit deel een beschouwing over de vraag of de God van de joodse bijbel een wrede God is, een God der wrake, in tegenstelling tot de God van het Nieuwe Testament. Deze gedachte werpt van Praag verre van zich.

Het derde deel *Convergenties* gaat over psychiatrie en religie. Bevordert religie de geestelijke gezondheid van de gelovigen of is zij juist een oorzaak van psychische ziekte? Krijgen religie en religiositeit voldoende aandacht in de opleiding van psychiaters? Freuds religiekritiek heeft in de psychiatrie een enorme invloed gehad: religie als een infantiel restant moest worden ontmoedigd. Daartegenover schrijft van Praag: 'Ik zie religiositeit als een constructieve pijler van het menselijk bestaan, dat moge duidelijk zijn. Zij kan echter ook destructieve vormen aannemen.' (238) 'Het feit dat religiositeit inderdaad als stressbuffer kan fungeren verklaart dat de religieuze mens 1) een kleinere kans loopt op depressie na negatieve *life events*; 2) sneller op behandeling met antidepressiva reageert en 3) minder kans loopt op recidief-depressies.' (242)

Het religieuze jodendom is een centraal element in het leven van de schrijver, 'een onuitputtelijke bron van inspiratie'. Wat ik niet wist is hoezeer mannen als Charcot, Kraepelin en Krafft-Ebing ervan overtuigd waren dat geestesziekten meer voorkwamen bij joden dan bij niet-joden. Waarschijnlijk zat hier antisemitisme bij als wetenschap vermomd. Wel bestaan er sterke aanwijzingen dat depressies meer voorkomen bij joodse mannen dan in vergelijkbare groepen niet-joden. Hoe dit komt is niet bekend. De auteur bespreekt jodenhaat uitgebreid. Theologisch gefundeerde jodenhaat gaat over op racistische, wordt heden ten dage kritiek op Israel. Dit laatste is – naar de mening van deze recensent – een gevoelig punt, omdat kritiek op Israel soms te gemakkelijk wordt afgedaan als antisemitisme.

In het laatste deel IV, hoofdstuk 10, *Geloof en Rede* legt de auteur zijn persoonlijke kaarten open op tafel: zijn geloof, zijn positie als jood, zijn godsbeeld, zijn hoop, zijn spirituele credo. 'In mijn leven complementeren ze [geloof en rede] elkaar. Zij zijn wat vleugels zijn voor een vogel. Ik heb ze beide nodig om te kunnen vliegen.' (351).

Dit is een substantieel boek. De passages over biochemisch en farmacologisch onderzoek of over de somatische basis van depressie zijn zó deskundig, dat ze veel van de lezer vragen. Van de uitgever hoorde ik dat dit boek enorm goed verkocht wordt. Het voorziet dus in een behoefte.

H. Stroeken

(voert een praktijk als psychoanalytisch psychotherapeut te Utrecht. Hij was hoogleraar godsdienstpsychologie in relatie tot de geestelijke gezondheidszorg te Leiden).